

Віхи історії 480-літнього села Немовичі

Майже півтисячоліття минуло відтоді, як згідно з історичними документами, в 1533 році Мартін Межинські вносив податок за 16 будинків у Немовичах, а зараз тут проживає понад 3000 чоловік. Село майже повністю газифіковане й телефонізоване, центральні вулиці асфальтовані. Одна з давніх легенд розповідає, що колись на чолі громади плисаків стояв німий ватаг, який виконував рішення віче. Всі інші при голосуванні мовчки, з необхідними гримасами кивали головами. Через таке безмовне віче їх почали називати Німовичами. З часом назва трансформувалась у Немовичі.

Після Люблінської унії 1569 року територію Сарненщини, як і решту Волинських земель, загарбала феодальна Польща, панування якої тривало понад два століття. Польські феодали нещадно експлуатували селян, які не мали права вільно розпоряджатися своїм майном, знаряддям праці, худобою й життям. Шляхта обкладала жителів різними податками – подимне, віконне. Якщо стирчав над дахом димар - платили податок, за великі вікна також. Ось чому бідняцькі хати були курними (без комина), з круглого нетесаного дерева, а сама оселя світила підсліпуватими віконцями. Домівки мали земляну долівку замість підлоги, а під піччю (в кучці) ночували кури. Часто свині, телята сусідили з маленькими дітками, що повзали по землі. Люди жили бідно, великими сім'ями, зате весело. Увечері село дзвеніло піснями. Кожна вулиця намагалася переспівати іншу.

На панщину ходили 4-5 днів на тиждень. Дозвіл на шлюб давав пан. Він і дерево на будівництво житла виділяв, і мав право першої шлюбної ночі, йому дарували весільну шишку та намітку. У старовинній пісні є слова: «Одчини, паночку, свій двір, бо вже несут бояре тобі дохід». Користуючись необмеженою владою, шляхта піддавала селян жорстоким тортурам. За найменшу провину заковувала в кайдани, кидала у в'язницю. У дворі Домни Абрамчук донині збереглися рештки витесаного каменя, до якого прив'язували кріпаків для покарання різками.

Хто і коли збудував класичний двір у Немовичах – невідомо. Ймовірно, це сталося до 1820 р. Натомість знають, що його розібрали в 1926 р. Навколо палацу привертав погляди ландшафтний парк з альтанкою на колонах. Був у населеному пункті й католицький костел - своєрідна копія римської базиліки св. Петра. Інтер'єр прикрашали образи авторства Ципріяна Прушинського, онука власника Сарн Антонія Прушинського. Панський двоповерховий маєток стояв поруч із постерунком (управою). На першому поверсі були кімнати для слуг, пральня, службові приміщення. На другому – панські покої. Біля палацу росли величезні каштани. За палатами розкинулось озеро, заросле чагарником. Люди розчистили кущі, кошами носили землю й зробили насип для танців, де під великим каштаном веселилися пани. За часів царської Росії поблизу розмістилася волость, якій підпорядковувалися 6 сіл. Суддями фігурували представники з кожного.

Під час Першої світової війни в панському маєтку відкрили притулок для сиріт, евакуйованих із прифронтових земель Волині. Селяни могли бачити дітей в однаковому одязі, коли їх виводили на прогулянку, згадує Мотруна Мичка. Після війни садибу зруйнували. Цьому сприяла й пожежа, що почалася з обійстя єврейки Хави. Камінь із помістя жителі розібрали для будівництва будинків, льохів. І донині на тому місці його в землі багато, а ще цегли.

Не хлібом єдиним

За даними «Историко-статистического описания церквей» Н.І. Теодоровича, у 1884 році в Немовичах було 147 дворів, 1187 жителів. А згідно з довідником О. Барановича «Залюднення України перед Хмельниччиною», у селі в 1629 році налічували 59 будинків. «Словник географічний королівства Польського», виданий у 1902 році, свідчить, що в населеному пункті нараховувалося 239 хат, 1411 мешканців (із них 3 католики, 100 євреїв), були дерев'яна церква, школа. Управління – гмінне, мало 16 населених пунктів. У 1858 році спалахнуло повстання. Існує документ, що свідчить про ці події, - донесення волинського губернатора міністру внутрішніх справ про відмову селян визнати нового господаря Кашовського. Заколот придушили. У 1873-1875 роках поблизу села вели будівництво залізниці Здолбунів-Ковель, завдяки чому багато немовичан отримали ремісницьку роботу.

Однокласне народне училище Міністерства народної освіти відкрили в 1877 році. У 1884-ому, за даними «Историко-статистического описания церквей и приходов Вольнской епархии», тут навчалися 45 хлопчиків і 5 дівчаток. Предмети читали польською мовою, а українську вивчали один раз на тиждень. Обов'язковим був Закон Божий. Аби отримати вищу освіту, потрібно було прийняти католицьку віру.

Храм Святої Параскеви Сербської діє з 1881 року. Першу церкву збудували в 1721-ому, та вона згоріла під час пожежі. Нову звели на пожертвування селян і священика Василя Божовського. Вперше відправа в ній відбулася на свято преподобної Параскеви Сербської. Тому й престольний празник тут святкують у цей день. До війни в Немовичах було окреме католицьке кладовище, яке знищили в повоєнний час. Православне розміщувалося за церквою.

Добрий слід залишили священики Федір Шилан, Петро Кукурудза, Петро Бичковський, Григорій Крупенко. Надійними помічниками настоятелів служили дяки Андрій Мичка та Кіндрат Кірков. З 1993 року й дотепер духовним наставником немовичан є протоієрей Володимир, випускник Одеської духовної семінарії. Багато добрих справ зробили за його сприяння. Так, у храмі облаштували газове опалення, звели огорожу, облагородили територію, викопали колодязь. Окрім того, впорядкували сільське кладовище, де споруджена каплиця. За участю та допомогою о. Володимира діють церкви в Малушці та Катеринівці. Є в Немовичах і два молитовні будинки християн віри євангельської.

На території села налічували 5 млинів: 2 вітряних і 3 водяних. Перші належали Олександрю Баєчку й Тихону Колядку. Стояли вони на пагорбі за кладовищем. Водяні ж - біля Ященок, Мальчика й Кашевського мосту. Внизу біля церкви був паровий. А от колодязів не так багато. На Хмелю – у Зіновчиних, у великому селі – біля Примакових. У центрі, по обидва боки від дороги, прокопали канавки, які чистили дорожні робітники, а через них перекинуті місточки на подвір'я. Вулицю обмежували дерев'яні тротуари.

З давніх-давен по річці Случ сплавляли ліс. Часто немовичани також ходили «на плис». Під час повені основним засобом пересування для більшості мешканців ставали довбанки (човни з суцільного куска дерева). Традиційним взуттям весь рік слугували постолі. У часи негараздів і воєн носили саморобні колодки - дерев'яні підшви з прикріпленими шнурками, морщачи - своєрідні валянки, що шили зі старих рукавів, гуми - постолі з розрізаних автомобільних покришок, їх припасовували до ніг дротом. Вони користувалися популярністю під час Другої світової війни. Найкращим майстром, відомим не тільки в Немовичах, вважали Петра Боровика.

Побут селян був важким. Лопати мали спочатку дерев'яні, згодом – оббиті залізом, і лише потім – залізні. Під час жнив багаті господарі збирали родичів і сусідів на толоку, щоб допомогли жати й молотити хліб. За поміч пригощали обідом. Бідні мешканці ходили на жнива на Волинь. Ішли пішки, беручи в дорогу три пари постолів. Жінки мусли забезпечити свою родину полотном для одягу, що слугувало й постільною білизною. Тканих виробів із нього потребували впродовж життя. Льоном, прядивом, тканиною розраховувались із лікарем (жінкою, яка вміла ставити банки при простуді). Платою служило й пшоно, котре товкли вдома. З лікарів, які працювали в районі, старожили згадують Тощовикова та Бавучкова. В селі ж зверталися в основному до Мелянкової баби (Ксенії Кищенко), котра допомагала при пологах. Однак при ускладненнях баба-повитуха була безсилою, що могло призвести до смерті. Після вдалих породіллі дарували їй хустку.

Молодь збиралася на музики в найбільшій хаті. Дівчата пряли льон, вишивали при лучині, пізніше з'явилися гасові лампи. Хлопці, жартуючи, підпалювали мички, щоб побачити, як поводитиметься дівчина, чи не сердита. Серед поширених ігор, забав переважала «драбинка»: дівчата й молодіці, узявшись за руки та співаючи, бігли майже до середини села. Співали й на панщині та своєму полі. З приходом весни лунали жартівливі веснянки. На Варвару молодь збиралася в «старці».

Заміж дівчата виходили лише у своєму селі. «Добру корову з села не оддадуть», - казали старі люди. Вінчання відбувалося після подання в церкву прошення, що коштувало 80 злотих (вартість доброї корови). Священику за обряд дарували намітку. Під час весільного обіду за столами передавали порційку (чарку, котра вмішала малу ложку горілки). Деколи останньому з гостей, поки приходила черга, напою могло не вистачити. Молода обдаровувала родичів нареченого: чоловіків – рушниками, жінок – фартухами. У бідної дівчини й цього не вистачало. Молодятам на коровай і перепій дарували свиней і телят, овець, гусей. Свахи запиналися хустками з червоними бубликами на кінцях.

Пережили війни й релігійні суперечки

Громадянська війна запам'яталася селянам тим, що часто бачили літаючі аеростати, а влада змінювалася декілька разів на день. Немовичани не могли зрозуміти, хто ж керує: будьонівці, петлюрівці чи гайдамаки? У травні 1919 року село окупували поляки, яких серед літа вигнали червоноармійці. У вересні 1920-го населений пункт знову потрапив під польську окупацію, майже впродовж двадцяти літ, згідно з Ризьким договором, входив у Сарненський повіт Волинського воєводства.

На Першу світову війну мобілізували багатьох місцевих чоловіків. «Бувало, що в бідної вдови й чотирьох синів забирали, а в багатого й одного залишали», - свідчила Мотруна Мичка. Гарні, ставні юнаки йшли на флоті: Тиміш Васильчик, Олексій Савчин. Мартин Васильчик дослужився до чину прапорщика. Воювали Тарас Колядко, Семен Крат, Антон Малаш, Іван Наконечний, Андрій Мичка, Іван Савчин, Тимофій Мичка (8 років був на війні), Григорій Радько. Михайло Сергійович Мичка закінчив Сарненську гімназію. З початком революції перейшов на бік більшовиків, став командиром Червоної Армії, згодом навчався в інституті, працював учителем у школі в Підмосков'ї. В кінці 1937 року його звинуватили в шпигунстві на користь Польщі й розстріляли в Бутовській в'язниці. А в німецькому полоні побували Борис Біскаль, Петро Боровик, Лукаш Кищенко, Федір Кищенко, Федір Малаш.

Під час Першої світової війни в селі розквартирували козаків Оренбурзького полку (з червоно-білими лампасами на шароварах). Харчувалися вони на полковій кухні, розділяючи пайок із господарями. Спали в хатах на соломі, а коней тримали у хлівах

хазяїв. У єврейській оселі на Вигоні розмістився полковий оркестр. Якщо немовичани цю війну переживали досить спокійно, то для біженців з Волині вона була набагато страшнішою. Покинувши напризволяще свої домівки, вони тікали від фронту. Декотрі з них осіли в Немовичах, наймаючись на роботу до заможних господарів.

Десь після 20-х років минулого століття розпочалася релігійна суперечка між православною церквою та першими протестантами, які відділилися від неї. Під час чергового освячення хат Олександр Кіркков відмовився цілувати хрест, називаючи його залізом, і викинув з хати ікони. Набожна полеміка набула таких розмірів, що чоловіка та його послідовників заборонили ховати на місцевому кладовищі. Їх похоронили в Зносичах.

Крім корінного населення, в Немовичах жили й представники інших національностей. Так, за царизму, до початку Першої світової війни, на хуторах були німецькі колонії, зокрема в Углах. З початком війни за царським наказом німців стали силоміць виселяти з їхніх будинків. Дехто з них, разом із сім'ями, з'явився в селі, прохаючи притулку. Осіли тут три родини, котрі збудували паровий млин. Перед Другою світовою вони виїхали в Німеччину.

У той час у Немовичах проживали понад п'ятнадцять сімей євреїв. Їхні сини й дочки гралися та ходили до школи разом із сільськими дітьми. Дорослі теж із односельцями жили в мирі. Молитися збиралися в одній зі своїх осель. Там для єврейських дітей працювала недільна школа, їх навчали івриту й основам єврейської релігії. В останній тиждень Великого посту готували мацу. А щоп'ятниці ввечері виходили на шпацір (прогулянку). Збирались у хаті Зіновія Кишенка, де квартирував шкільний учитель Лейба Пекач із родиною. Тривалий час у школі викладала чешка Марія Кухарська, яка вже в похилому віці переїхала в Сарни. Поляки селилися колоніями на хуторах, біля залізниці (Буді, Гуті). Кращі землі належали польським власникам. Відділившись від Росії, вони силоміць виселяли сім'ї залізничників просто на вулицю й займали їх хату. За порядком у селі стежив комендант постерунку, який отримав житло від держави. Мали своє кладовище і каплицю на ньому, був тут і древній склеп. На відправу по небіжчику приїжджав ксьондз. Під час війни все зруйнували, а бруси зі склепу забрали на будівництво.

Діяльність осередку «Просвіта»

Польські власті переслідували будь-які прояви вільнодумства. Зокрема під наглядом дефензиви перебували члени товариства «Просвіта», осередок якого створили в 1926 році. Національно свідомо молодь Немович збиралася вечорами таємно в хаті Примакових. Співали українських пісень, проводили голосні читки. А тим часом хтось чергував, щоб не довідалися поляки. Керував гуртком Петро Ющук. Він навчався в польській гімназії в Сарнах і мав повну середню освіту. Пізніше закінчив учительські курси, деякий час керував хором, грав на бандурі. 1 серпня 1939 року служба безпеки Польщі заарештувала організаторів й активістів «Просвіти», серед яких були Н. Данильченко, І. Тарапан, П. Ющук, С. Савчин, І. Мичка. Їх засудили до смертної кари з правом оскарження вироку. Апеляції не прийняли через прихід Червоної Армії, яка звільнила в'язнів Рівненської темниці.

У жовтні 1939 року наказом райвідділу освіти Петра Ющика призначили вчителем школи Гути–Перейми, де він працював до початку війни 1941 року. Продовжував боротися за незалежність України. Але за доносом сусіда в листопаді 1943-го його заарештували фашисти. Очевидці згадують, як Петра Ющика зі зв'язаними назад руками,

пішки гнали селом. На Кашеві дозволили односельцям винести йому води. До початку січня 1944 року патріот перебував у гестапо, а 3 січня його розстріляли. Батькові сестри, котрі проживали в Сарнах, побачили місце страти й пізніше допомогли дружині викопати тіло. Завдячуючи Павлові Колядку та Якову Мичці Любов Антонівна змогла поховати чоловіка на кладовищі. Сини Микола та Євген вирости гідними свого батька. Микола здобув спеціальність інженера, брав участь у будівництві заводу з виробництва каучуку в Румунії, жив і працював у Тольятті на автомобільному заводі. Євген став військовим, був радником у Мозамбіку. Нині – підполковник, інженер у відставці, проживає в Івано-Франківську.

Польська влада робила й багато прогресивного. Так, щорічно в селі влаштовували виставку породистої худоби. Переможцям–господарям вручали премії. Насип для шосейної дороги Сарни-Рівне почали робити в 1937 році. З Любліна приїхав головний інженер Казимир Ундергаер з сім'єю. Його помічниками стали інженер Войцехівський і майстер Ковальський. Частину вимостили плитами, але роботу не завершили через початок Другої світової війни. Уже в 70-х роках 20 століття плити видовбали й вимостили площу Перемоги в Рівному й Сарнах.

У 30-і роки добиралися до села втікачі з-за кордону - тодішньої радянської України. Голодні, обшарпані, дехто залишився тут, і з'явилися прізвиська: Брянські, Женья–київчанка та ін. Священик у церкві розповідав про бідування людей у Радянському Союзі. Наум Данильченко (Буськів) мав власний радіоприймач, повідомляв селянам про голод 1933 року, примусову колективізацію. Просвітницьку діяльність вів Володимир Бискаль. Маючи велику бібліотеку літератури українською та польською мовами, давав читати книги односельцям. Пізніше, коли бандерівці вбили його дружину й доньку, виїхав на Волинь.

У грудні 1939 року село в складі Сарненського району увійшло в новостворену Рівненську область. З приходом Радянської влади почали створювати колгосп, який очолив М.С. Пацьола. Пізніше членів його сім'ї вирубали націоналісти, а сам він загинув у Рівненській в'язниці НКВС – свідчення внука Віктора Пацьоли. Головою сільської ради призначили Северина Свирида. Доля його досить трагічна: знищили нацисти одного з синів – Михайла (забрали на каторгу до Німеччини, де він загинув), дружина Женья з дітьми Олексієм та Онисею змушені були переховуватися, щоб уникнути смерті, в інших сім'ях. Готувалися списки на вивезення й куркульських родин, але завадив Гітлер, який почав війну проти Радянського Союзу.

По різні боки барикад

Знову мобілізація, знову війна, ненависна й тяжка. У Немовичах вона розпочалася з призову на фронт чоловіків. Більшість із тих, котрих мобілізували на початку липня 1941-го, потрапили в німецький полон. Дійшовши до Клесова, рушили в напрямку Білорусі, де їх оточили німецькі війська. Декому з новобранців вдалося втекти ще по дорозі, дехто, потрапивши в полон, згодився служити в німецькій армії й, отримавши короточасну відпустку, залишився вдома, переховуючись. Окремі вижили й повернулися з Німеччини. Більшість же односельців (47 чоловік) зникли без сліду в німецькому концтаборі під Мінськом.

Фронт наближався до села. Фашисти з'явилися в Немовичах на мотоциклах і велосипедах, оточили населений пункт. Перелякані люди, хапаючи дітей і найнеобхідніше, кинулися ховатися в громадську пасіку. В одного з господарів, Івана Мелешука, зляканий кінь вирвався з упряжі, залишивши воза з людськими клунками.

Кулеметною чергою смертельно поранили Ольгу Бебіну. Німецький «порядок» проявився і в тому, що замордували єврея Берка, син котрого був комсомольцем. Потім загарбники вирушили в Сарни. Пізніше в Сарненське гетто забрали всі єврейські сім'ї (55 осіб), де розстріляли 28 серпня 1942 року. Врятуватися вдалося лише декільком громадянам. Костянтин Кірков став очевидцем, як у місто прибули товарні платформи, напхані нещасними. Ті, простягаючи порожні пляшки, просили води, за яку платили золотом. У ці ж дні зловили в Чемерному циган, яких убили разом із євреями.

Мотруна Мичка згадувала, що в Сарнах аптеку утримували два брати—євреї, один із яких вилікував хворого німецького офіцера. Аби віддячити, той особисто обіцяв зберегти йому життя. Але відмовився від пропозиції й разом із братом пішов у гетто. Сама Мотруна декілька днів переховувала єврейську дівчинку. А родина Кирила Маркова врятувала від смерті ще одну. Пізніше вона писала листи своїм рятівникам з Ізраїлю.

Німці наїжджали в село, щоб набрати його мешканців на примусові роботи: прибирання аеродрому, копання окопів, збирання врожаю. Як згадувала Параска Малаш, жати жито в Малущі зігнали селян із Тинного, Зносич, Немович. У лісі на загарбників чекала засідка повстанців. Люди кинулися врозтіч. Декого вбили. Щоб уберегтися від раптового нападу фашистів, чергували ночами біля рейки, дзвін якої сповіщав про небезпеку. Сховки й схрони, куди зносили збіжжя, нехитрий домашній скарб і ховалися самі, влаштували під хатами, в клунях, навіть у боковій стіні дерев'яного колодязя.

На боротьбу з окупантами піднявся весь народ, хоча багато немовичан опинилися по різні боки барикад, а саме: в українській поліції, загонах радянських партизан, УПА. Не повернулися з фронтів Другої світової 67 жителів села. А ті, кому пощастило, продовжували жити й працювати. Жертвами кривавої боротьби стали 154 мирні жителі. Склали списки загиблих на основі спогадів старожилів і даних із книги «Рівненський мартиролог сорок четвертого: документи та спогади». Найбільше населення вбили бандерівці в ніч на 30 березня 1944 року.

У 1947-ому почали будувати школу, що в 1968-ому з семирічки стала середньою. Приїхали в село молоді вчителі, які тут і залишилися: Марія Біленко, Марія Назаревич, Надія Дворак, Надія Загоровська, Юлія Прокопчук, Петро Якименко, Майя Климюк. У 1974 р. відкрили новозбудований двоповерховий заклад освіти. А через два роки навесні тогорічні випускники й першокласники посадили біля школи молоді деревця, й нині вони радо зустрічають учнів, учителів, гостей.

У 1947 році заново створили колгоспи ім. Хрущова та «1 Травня» в Немовичах, ім. Крупської – в Гуті-Переймі, «Червона зірка» - в Катеринівці. У 1951-ому два господарства об'єднали в одне, згодом назву змінили на «Радянська Україна». Першими післявоєнними головами стали Г. Кищенко й І. Наконечний. Після них немовицький колгосп очолювали дванадцять лише приїжджих голів. У пам'яті людей добра згадка залишилася про Романа Лейсмара, талановитого керівника й невтомного трудівника. Селяни вирощували хліб, доглядали худобу, забезпечуючи продовольством великі міста Радянського Союзу, а в грудні 1991 року на Всеукраїнському референдумі село одногосно проголосувало за відновлену незалежність України.

Та була ще одна війна, в яку втягнули наших юнаків. Вони з честю витримали всі випробування, повернувшись з афганського пекла живими. А 26 квітня 1986 року чорним крилом накрила край аварія на Чорнобильській АЕС. Донині відлуння страшного лиха живе серед людей: помирають молоді, хворіють діти, немовлята народжуються з тяжкими вадами. Рятувати світ від наслідків жажливої катастрофи допомагали й немовицькі

чоловіки: Анатолій Баранов, Віктор Баранов, Володимир Кірков, Василь Мельник, Іван Мичка, Сергій Усачик, Володимир Ющик.

Сьогодні село розвивається, одружується молодь, народжуються діти, життя продовжується. І залишається людська пам'ять як нагадування про сиву давнину, як козацький хрест, що зберігся на роздоріжжі ще з часів російсько-турецької війни.

Спогади очевидців збрала й записала Любов ЖУК.

Марія КУЗЬМИЧ.